วารสารวิชาการ **มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย**
ปีที่ 33 ฉบับที่ 1 เดือนมกราคม - มีนาคม 2556

ปรัชญาการค้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว* King Rama III, King Pranangklao's Philosophy of Trade

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ จริยา นวลนิรันดร์
สาขาวิชาการศึกษาทั่วไป คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย

Assistant Professor Jariya Nualnirun
Department of General Education,
School of Humanities
University of the Thai Chamber of Commerce
E-mail: jariya__nua@utcc.ac.th

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ทราบถึงปรัชญาการค้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเพื่อค้นหาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อปรัชญาการค้าของพระองค์ ดำเนินการวิจัยโดยใช้วิธีการของปรัชญาสำนักปรากฏการณ์วิทยามาวิเคราะห์พระราชปณิธานของพระองค์ที่ปรากฏในเอกสารประวัติศาสตร์ และสังเคราะห์ปรัชญาการค้าของพระองค์ที่ใช้รับมือกับพลวัตของเศรษฐกิจในภูมิภาคเอเชีย ผลการวิจัย พบว่า ปรัชญาการค้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นแบบปฏิบัตินิยม เนื่องจากกิจกรรมทางการค้าของพระองค์สอดคล้องกับปรัชญาสำนักปฏิบัตินิยม ได้แก่ สำนึกเรื่องเวลาและพื้นที่แบบกายภาพ การเรียนรู้แบบลองผิดลองถูก การประเมินงานจากผลลัพธ์ที่จับต้องได้ การสร้างกลไก อาทิ ระบบภาษีอากร และระบบการค้าเสรีผ่านสนธิสัญญาเบอร์นีย์ การตัดสินใจโดยใช้เหตุผลแบบอุปนัย อาทิ ใช้ข้อมูลทางสถิติ คณิตศาสตร์ และการทดลอง การส่งเสริมนวัตกรรม

* ผลงานวิจัยเรื่องนี้ได้รับทุนส่งเสริมการวิจัย สำหรับพนักงานประจำมหาวิทยาลัยหอการค้าไทย ประจำปี พ.ศ. 2554

เพื่อการส่งออก อาทิ น้ำตาลทราย กาแฟ เรือสำเภา และเรือกำปั่น เป็นต้น การรับฟังความคิดเห็นและการแบ่งปันผลประโยชน์ ส่วนปัจจัยที่ทำให้เกิดปรัชญาการค้าแบบปฏิบัตินิยม ได้แก่ ความตั้งพระราชหฤทัยที่จะเป็นจักรพรรดิราช ความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ ความมุ่งมั่นที่จะสร้างผลงานให้เป็นที่ประจักษ์ และความฉลาดในการคิดกลไกทางเศรษฐกิจเพื่อจุดหมายอันเป็นผลประโยชน์ของส่วนรวม

คำสำคัญ: ปรัชญาการค้า ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ พระนั่งเกล้า

Abstract

This research aims to examine King Rama III, King Pranangklao's philosophy of trade and to identify factors influencing the philosophy. Methods of phenomenological philosophy were used to analyze the King's intention to trade that appeared in historical documents and to synthesize His Majesty's philosophy of trade in managing the dynamics of the Asian economy in the 19th century.

The results showed that King Rama III followed a pragmatic philosophy of trade during his reign. This was revealed through a sense of empirical time and space, learning by trial and error, assessment from tangible results and invention of the tax system and free trade system, aiming at achievement. Decision was made by inductive reasoning, including mathematical and statistical data to support innovative trials for exports such as sugar, coffee, junks and vessels, etc. Accepting others' opinions and profit sharing were also included. These are factors influencing his pragmatic trading philosophy: His Majesty the King's intention of being a universal emperor (Cakkavatti) endowed with seven treasures was used to spread the Dhamma to other countries, his belief in human potential, his intention to create works and his intelligence to invent an economic mechanism leading to the outcome of public benefit.

Keywords: Trading Philosophy, Economic History, Pranangklao

บทนำ

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2330-2394; ครองราชย์ พ.ศ. 2367-2394) ได้รับการจดจำว่าเป็นยุคที่รัฐสยามประสบความสำเร็จทางการค้าได้อย่างน่าอัศจรรย์ โดยพิจารณาจากจำนวนเงินในท้องพระคลังที่เพิ่มพูนขึ้นกว่ารัชกาลก่อน (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2526: 90) และภาวะเศรษฐกิจของรัฐที่ดีกว่ารัฐใกล้เคียง โดยที่โครงสร้างทางเศรษฐกิจยังคงเป็นแบบเดิม คือ เลี้ยงตัวเอง (วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์, 2547: บทคัดย่อ) และระบบไพร่ก็ไม่ใช่แหล่งเงินและแรงงานอีกต่อไป เป็นที่ยอมรับกันว่าความสำเร็จดังกล่าวเป็นผลโดยตรงมาจากพระปรีชาญาณด้านการค้าของพระองค์ที่ทรงรับมือกับความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากลัทธิจักรวรรดินิยมและการค้าเสรีได้อย่างดี ดังปรากฏว่า ทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่เข้าใจบทบาทของการค้าระหว่างประเทศ เห็นลู่ทางแสวงหารายได้จากการเกิดขึ้นของแหล่งการค้าใหม่ ๆ ในภูมิภาคเอเชีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงปรับปรุงระบบราชการกรมท่าให้พร้อมสำหรับการเผชิญหน้ากับกระแสทุนนิยมโลก จนทำให้รัฐสยามได้เปรียบดุลการค้าและยึดครองตลาดค้าน้ำตาลในภูมิภาคนี้ได้ในที่สุด (อดิศร หมวกพิมาย, 2531: 319-312) ดังนั้น จึงเป็นที่น่าศึกษาว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีปรัชญาการค้าอย่างไร

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีผู้ศึกษาอยู่พอสมควร ผู้วิจัยส่วนใหญ่มักใช้ข้อมูลจากหลายแหล่งมาประมวลให้เห็นความจริงอันเป็นภววิสัยในขณะนั้น เช่น ผู้ที่ศึกษารัชสมัยของพระองค์อย่างเป็นวิชาการเป็นคนแรก คือ วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา (2514) โดยในปี พ.ศ. 2500 เขาได้วิจัยเรื่อง Siam under Rama III, 1824-1851 พบว่า พระองค์ทรงเป็นผู้วางรากฐานกิจการต่างประเทศไว้เตรียมรับภัยอันตรายอันเกิดจากลัทธิล่าเมืองขึ้น หลังจากเวลลาแล้วก็ยังมีผู้สนใจศึกษารัชสมัยของพระองค์อย่างต่อเนื่อง เช่น บัณฑิต ลิ่วชัยชาญ (2546) วิจัยเรื่อง บทบาทของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในการวางรากฐานทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมไทยในยุคเปลี่ยนผ่าน พบว่า พระองค์มีพระราชดำริอันเป็นการริเริ่มให้เกิดสิ่งใหม่ที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจไว้มากมาย ในด้านการค้าขาย ทรงให้ความสำคัญกับการเก็บข้อมูลทางสถิติ การเลือกใช้คนให้เหมาะสมกับงาน และการทำงานเป็นหมู่คณะ และวราภรณ์ จิวชัยศักดิ์ (2547) วิจัยเรื่อง นโยบายทางด้านเศรษฐกิจของรัฐในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า แม้นโยบายของพระองค์จะทำให้รัฐสยามมีรายได้เป็นกอบเป็นกำ แต่รายได้ดังกล่าวไม่กระจายไปยังราษฎรส่วนใหญ่ และความเหลื่อมล้ำในสังคมก็ยังคงมีอยู่

เนื่องจากปรัชญาการค้าเป็นความเชื่อส่วนตัวของบุคคลผู้เชื่อมั่นในระบบตลาด และมุ่งแสวงหาผลกำไรจากการค้าขาย อีกทั้งปรัชญาการค้าไม่ได้เป็นเพียงทัศนคติ แต่เป็นความมุ่งมั่นอันแรงกล้าที่ก่อให้เกิดกิจกรรมด้านการค้า การลงทุน อันแตกต่างจากกิจกรรมของผู้ปกครองและนักบุญ ดังนั้นผู้วิจัยจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องศึกษาอัตวิสัย หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการสืบค้นว่า ในฐานะที่ทรงเป็นผู้กระทำทางประวัติศาสตร์ พระองค์ทรงมีมุมมองต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และการเกิดขึ้นของตลาดการค้าใหม่ ๆ อย่างไร งานวิจัยในลักษณะนี้มีไม่มากนัก ดังเช่น ในปี พ.ศ. 2522 นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เขียนบทความเรื่อง โลกของนางนพมาศ และได้นำปรัชญามาประยุกต์ใช้อธิบายประวัติศาสตร์

ความคิดของชนชั้นนำผ่านวรรณกรรม "นางนพมาศ" ที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 พบว่า ชนชั้นนำในยุคนี้เห็นว่า ประสบการณ์เป็นทางนำไปสู่ความรู้และความจริงได้ โลกทัศน์เช่นนี้เป็นผลมาจากกิจกรรมการค้าที่เจริญรุ่งเรืองมากอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน และสามารถนำไปเทียบเคียงได้กับปรากฏการณ์ที่เคยเกิดขึ้นในทวีปยุโรป เมื่อราวศตวรรษที่ 18 อันเป็นช่วงเวลาที่มีการขยายตัวของปรัชญาสำนักประสบการณ์นิยม (Empiricism) (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538: 440-442) ถึงกระนั้นการให้คุณค่าแก่สิ่งที่จับต้องได้นี้ กลับไม่ได้ทำให้ชนชั้นนำสยามคิดค้นความรู้ทางวิทยาศาสตร์ได้ด้วยตนเอง ประเด็นนี้ ทวีศักดิ์ เผือกสม ได้เสนอไว้ในงานวิจัยเรื่อง การปรับตัวทางความรู้ ความจริง และอำนาจของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2325-2411 เมื่อปี พ.ศ. 2540 ทวีศักดิ์ได้ใช้แนวคิดวงศาวิทยา (Genealogy) ค้นหาเส้นสายร่องรอยของประวัติศาสตร์ความคิดของชนชั้นนำสมัยรัชกาลที่ 3 และพบว่า พวกเขาได้แยกความรู้ทางธรรมกับความรู้ทางโลก ซึ่งได้มาจากประสบการณ์ออกจากกัน เพราะเชื่อว่าความจริงของพุทธศาสนานั้นสูงส่งกว่า ทัศนะเช่นนี้ส่งผลให้ชนชั้นนำสยามเปิดรับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ได้โดยไม่จำเป็นต้องหันไปรับความเชื่อของศาสนาคริสต์ อีกทั้งยังแสดงให้เห็นว่า ชนชั้นนำสมัยรัชกาลที่ 3 ยังคงเชื่อว่ามีความจริงบางอย่างที่อยู่นอกเหนือประสบการณ์ (ทวีศักดิ์ เผือกสม, 2540: 173)

ด้วยเหตุที่ยังไม่มีงานวิจัยที่ศึกษาปรัชญาการค้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก่อน จึงน่าสนใจศึกษาว่า ภายใต้ฐานะอันสูงส่ง ภูมิหลังทางการศึกษา และความไม่มั่นคงของสถานการณ์บ้านเมืองอันเป็นทางเลือกที่จำกัด เหตุใดพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงตัดสินพระทัยนำรัฐจารีตก้าวทันความเปลี่ยนแปลงแห่งยุคสมัยได้ หรืออีกนัยหนึ่งเพราะเหตุใดพระองค์จึงสามารถจัดการกับความรู้ในอดีต และวางแผนการสำหรับอนาคตที่จะมาถึงได้อย่างดี ทั้งนี้ผู้วิจัยจะใช้แนวคิดปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology) ที่เสนอว่าอัตวิสัยเป็นพื้นฐานของภววิสัย และความมุ่งมั่นตั้งใจ (Intentionality) มักอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเสมอ การสืบค้นให้เห็นถึงความมุ่งมั่นตั้งใจดังกล่าวนอกจากจะทำให้พบปรัชญาการค้าของพระองค์อย่างแท้จริงแล้ว ยังจะพบร่องรอยของความคิดความเชื่อที่ฝังแน่นอันเปรียบเสมือนเป็นตรรกะที่ใช้กันในหมู่คนไทยด้วย งานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาพระราชปณิธานของพระองค์ที่ปรากฏในเอกสารต่าง ๆ

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อศึกษาถึงปรัชญาการค้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อปรัชญาการค้าของพระองค์

สมมติฐานเบื้องต้น

1. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีปรัชญาการค้าแบบปฏิบัตินิยมที่ให้ความสำคัญกับผลสำเร็จที่ประเมินได้ชัดเจน

2. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อปรัชญาการค้า ได้แก่ ประสบการณ์เดิม เจตจำนงอิสระในการประเมินทางเลือกต่าง ๆ ท่ามกลางสถานการณ์ที่ท้าทาย และความมุ่งมั่นที่จะให้ผลงานเป็นที่จดจำแก่คนรุ่นหลัง

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยแบ่งขอบเขตของปรัชญาการค้าเป็น 3 ระยะ โดยใช้สนธิสัญญาเบอร์นีย์ ซึ่งลงนามในปี พ.ศ. 2369 เป็นเกณฑ์ในการแบ่ง ดังนี้ คือ ปรัชญาการค้าก่อนลงนามในสนธิสัญญาเบอร์นีย์ พ.ศ. 2357-2369 ปรัชญาการค้าภายใต้เงื่อนไขของสนธิสัญญาเบอร์นีย์ พ.ศ. 2369-2389 และปรัชญาการค้าหลังจากยกเลิกสนธิสัญญาเบอร์นีย์ พ.ศ. 2389-2394 ขอบเขตของการวิจัยใช้ข้อมูลย้อนหลังไปสมัยรัชกาลที่ 2 เน้นรายละเอียดสมัยรัชกาลที่ 3 และผลกระทบบางประการในสมัยรัชกาลที่ 4

วิธีดำเนินงานวิจัย

เนื่องจากงานวิจัยนี้เป็นการสืบค้นความจริงเกี่ยวกับความคิดของบุคคลในประวัติศาสตร์ที่เป็นทั้งผู้นำประเทศและเป็นผู้ทำกิจกรรมด้านการค้า ผู้วิจัยจึงจะใช้วิธีการทางปรัชญาของสำนักปรากฏการณ์วิทยาเป็นเครื่องมือวิจัย โดยนำข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์มาวิเคราะห์ว่ามีความสอดคล้องกับทัศนะใดทางปรัชญา

ปรัชญาสำนักปรากฏการณ์วิทยามีหลักการอยู่ว่า อัตวิสัยเป็นพื้นฐานของวัตถุวิสัย (Husserl, 1964: 21-22) อัตวิสัยดังกล่าวเป็นจิตสำนึกอันน้อมนำไปสู่การสร้างรูปธรรมที่จับต้องได้ ดังการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ที่เกิดมาจากจิตสำนึกของนักปฏิบัติที่มุ่งทดสอบความเชื่อเพื่อให้ทุกคนเข้าใจผลลัพธ์ได้ตรงกัน (จริยา นวลนิรันดร์, 2549: 170) ด้วยหลักการดังกล่าว ปรากฏการณ์ความมั่งคั่งทางทรัพย์สินในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงไม่ได้เกิดมาจากการบีบคั้นของปัจจัยภายนอกจนไม่มีทางเลือก หากแต่เป็นผลมาจากจิตสำนึกของตัวบุคคลในฐานะที่เป็นองค์ประธาน (Subject) งานวิจัยนี้เป็นการวิเคราะห์ตรรกะภายในจิตสำนึกที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จ หรือศัพท์ที่ใช้ในงานวิจัยนี้คือปรัชญาการค้าของพระองค์ โดยมีวิธีการดำเนินงาน ดังนี้

1. วิเคราะห์ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์จากเอกสาร ต่อไปนี้

1.1 เอกสารชั้นต้นจากกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ

1.2 พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์และฉบับกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

1.3 เอกสารของชาวต่างประเทศที่เข้ามาในประเทศไทยสมัยรัชกาลที่ 2 3 และ 4 ได้แก่ เอกสารของครอฟอร์ด เอกสารเฮนรี เบอร์นีย์ งานของหมอบรัดเลย์ บาทหลวงปัลเลกัวซ์ ดี.อี. มัลลอค และเอฟ เอ. นีล เป็นต้น

1.4 งานของผู้เชี่ยวชาญ ได้แก่ ตำนานภาษีอากรของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ งานเรื่อง British Trade and Expansion in Southeast Asia 1830-1914, 1977 ของ D.R. Sar Desai และ The Trade of Singapore 1819-1869, 2003 ของ Wong Lin Ken งานเรื่อง Through Travelers' Eyes, 1989. ของ B.J. Terwiel และบทความเรื่อง A Dutch trade Expedition to Siam in 1828, 1984. ของ Henk C.M. Zommers เป็นต้น

2. วิเคราะห์ทฤษฎีของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจโดยใช้ทฤษฎีพาณิชยนิยมจากงานเรื่อง Theory of Economy History, 1969. ของ John Hicks เป็นส่วนใหญ่ และผลกระทบของพาณิชยนิยมต่อเศรษฐกิจไทยใน บทความเรื่อง จากศักดินาสู่ทุนนิยม, 2525 ของสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล เป็นต้น

3. การสังเคราะห์ปรัชญาการค้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยใช้แนวคิดปรากฏการณ์วิทยา เรื่องสำนึกเกี่ยวกับเวลาที่พัฒนาขึ้นมาโดย Edmund Husserl (1964) และเสริมด้วยแนวคิดวงศาวิทยา ที่พัฒนาขึ้นโดย Michel Foucault (2005) มาเป็นแนวทางในการตั้งสมมติฐาน และใช้หลักการของปรัชญา อาทิ ประสบการณ์นิยม พุทธศาสนา และลัทธิขงจื้อมาเป็นแนวทางในการจัดประเภทของปรัชญาการค้าด้วย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ทราบถึงปรัชญาการค้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นอัตลักษณ์หนึ่งของคนไทย

2. ได้ทราบถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อปรัชญาการค้าของพระองค์ ปัจจัยดังกล่าวจะเป็นประโยชน์ต่อนักธุรกิจไทยที่จะต้องปรับตัวให้พร้อมรับกับความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอได้

คำนิยามศัพท์

ปรัชญาการค้า หมายถึง การรับรู้และการให้ความหมายแก่สภาพแวดล้อมรอบตัวของบุคคลผู้ทำงานเกี่ยวกับการค้าขาย วิธีการแสวงหาความรู้ในการลงทุน และการนำความรู้ดังกล่าวไปประยุกต์ใช้กับสภาพแวดล้อมใหม่ โดยมีผลกำไรเป็นจุดหมายปลายทาง

กรอบแนวคิด

1. พลวัตทางเศรษฐกิจสมัยรัชกาลที่ 3

งานวิจัยเกี่ยวกับเศรษฐกิจสมัยรัชกาลที่ 3 วางอยู่บนสมมติฐานที่ต่างกันสองแนวทาง ได้แก่ แนวทางของ**สำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง** และแนวทางของ**สำนักนีโอคลาสสิก** สำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้ใช้ปัจจัยการผลิตเป็นกรอบในการอธิบายพัฒนาการของสังคม และสรุปว่า เศรษฐกิจในรัชกาลนี้ ยังคงเป็นแบบศักดินา คือ ใช้แรงงานในการผลิตเพื่อยังชีพอย่างที่เคยเป็นมา ในขณะที่สำนักนีโอคลาสสิก ใช้ดุลยภาพของอุปสงค์อุปทานเป็นกรอบในการอธิบายปฏิสัมพันธ์ของปัจเจกชน สำนักนี้เห็นว่า เศรษฐกิจสมัยรัชกาลที่ 3 มีพลวัต แม้กระทั่งเงินตราก็ได้เข้าสู่กลไกตลาดแล้ว งานวิจัยชิ้นนี้ใช้สมมติฐานประการหลัง มีเหตุผลสองประการที่ทำให้ผู้วิจัยยอมรับกรอบแนวคิดเรื่องการมีพลวัตทางเศรษฐกิจในรัชสมัยนี้

ประการแรก กิจกรรมการค้าเป็นเหตุการณ์ที่เคลื่อนไหวไม่เคยหยุดนิ่ง และมีทิศทางสอดคล้องกับอุปสงค์อุปทานของตลาดในภูมิภาคนี้ วิถีการค้าที่เคยดำเนินมาอย่างเรียบง่ายไม่อาจดำรงอยู่ในรูปแบบเดิมได้อีก เพราะมีปัจจัยเร่ง คือ การค้าโพ้นทะเลกับสิงคโปร์ เมืองท่าเสรีเป็นตัวแปรให้เกิดดุลยภาพใหม่อย่างต่อเนื่อง (Wong, 2003: 1-2) ทำให้การค้าในภูมิภาคขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว (พรรณี บัวเล็ก, 2543: 11)

ประการที่สอง แม้รัฐสยามจะต้องเผชิญหน้ากับภัยลัทธิล่าอาณานิคมของจักรวรรดินิยมอังกฤษจนอาจสุ่มเสี่ยงต่อการเกิดสงครามการค้าได้ แต่ในที่สุดก็สามารถปรับตัวรับระยะเปลี่ยนผ่านนี้ไปได้ด้วยดี เนื่องจากมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับแนวคิดทางเศรษฐกิจของอังกฤษด้วย ซึ่งเรียกกัน

ว่า ลัทธิพาณิชยนิยม (Mercantilism)*(Hicks, 1960; Negishi, 1989: 3) พบว่า มีนวัตกรรมที่เป็นสินค้าตัวใหม่หลายชนิดสำหรับการส่งออกและมีเครือข่ายการค้าเรือสำเภาเป็นปัจจัยขับเคลื่อนให้เศรษฐกิจของสยามเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว นอกจากนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงปฏิรูปองค์กรเศรษฐกิจไว้รองรับได้ทันท่วงที ได้แก่ ระบบเจ้าภาษีนายอากร และระบบการค้าเสรีผ่านสนธิสัญญาเบอร์นีย์ เป็นต้น รัฐสยามจึงปรับตัวได้ดีกว่ารัฐใกล้เคียง และไม่เกิดกบฏที่รุนแรงเหมือนที่เกิดในรัฐจีนและญี่ปุ่น

2. ปรัชญาสำนักปฏิบัตินิยม

ปรัชญาการค้าที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้รับมือกับลัทธิพาณิชยนิยมของอังกฤษ คือ ปรัชญาสำนักปฏิบัตินิยม (Pragmatism) ทั้งนี้ผู้วิจัยพิจารณาจากความสอดคล้องกับพระราชประวัติ โดยมีเหตุผลสามประการ ได้แก่ เป็นปรัชญาที่ยอมรับในหลักการของประสบการณ์นิยม ซึ่ง ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ส่วนนี้ ได้รับการเสนอแล้วจากงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ และงานของทวีศักดิ์ เผือกสม ประการที่สอง เป็นการเรียนรู้แบบลองผิดลองถูก เห็นได้จากการที่มีพระราชนิยมด้านการค้าซึ่งคนทำงานด้านนี้จะเป็นนักปฏิบัติที่ชอบทดลองของใหม่ เช่น ศิลปะตามแบบพระราชนิยมที่ทรงริเริ่มนำศิลปะจีนมาใช้ในการออกแบบตกแต่งวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร เป็นต้น และประการสุดท้าย มีผลสำเร็จเป็นแรงจูงใจในการปฏิบัติ ดังการที่พระองค์มีพระราชประสงค์จะให้เห็นว่า “เงินเก่าเท่าใด เกิดขึ้นในรัชกาลของท่านเท่าใด” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2526: 90)

ปฏิบัตินิยมเป็นชื่อของทฤษฎีความรู้แบบหนึ่งที่ถูกผลักดันโดยนักคิดชาวอเมริกัน ได้แก่ Charles Sanders Peirce (1839-1914) William James (1842-1910) และ John Dewey (1859-1952) เมื่อต้นศตวรรษที่ 20 และได้รับการสานต่อโดยนักปรัชญาปัจจุบัน ได้แก่ Willard von Orma Quine (1908-2000) และ Richard Rorty (1931-2007) นักคิดเหล่านี้เห็นว่า วิธีการหาความรู้แบบนี้มีมานานแล้ว และใช้กันมากในบรรดานักวิทยาศาสตร์ Peirce เป็นคนแรกที่อธิบายหลักการของปรัชญานี้ได้อย่างชัดเจนและมีระเบียบวิธี นักปรัชญากลุ่มนี้ค้นพบว่านวัตกรรมทั้งหลาย ได้แก่ เทคโนโลยี งานศิลปะ ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ และแบบแผนทางธุรกิจ ฯลฯ ล้วนเกิดขึ้นจากการเรียนรู้แบบนี้ทั้งสิ้น

ทฤษฎีความรู้นี้มีหลักการร่วมกันกับประสบการณ์นิยมหลายประการ ได้แก่ ยอมรับว่าความจริงจะต้องดำรงอยู่ ณ พื้นที่ (Space) และเวลา (Time) หนึ่ง ความรู้ไม่ใช่สิ่งที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด และการใช้เหตุผลแบบนิรนัย (Deductive Reasoning) ก็ไม่ใช่วิธีการในการค้นพบความจริง ดังนั้น หลักข้อแรก คือ นักปฏิบัติต้องยอมรับในความจริงที่ได้จากประสาทสัมผัสทั้งห้าก่อน แต่ปฏิบัตินิยมไปไกลกว่านั้น

* ลัทธิพาณิชยนิยม เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการขยายตัวของการค้าระหว่างประเทศ เริ่มมีในยุโรปตั้งแต่ศตวรรษที่ 11 จนถึงศตวรรษที่ 18 Adam Smith เห็นว่าลัทธิพาณิชยนิยมมีหลักการอยู่ 2 ข้อ ได้แก่ การสะสมทรัพย์สินในรูปของทองคำและเงินตรา กับการส่งสินค้าออกให้มากกว่านำเข้า เขาเห็นว่าลัทธิพาณิชยนิยมเป็นอุปสรรคต่อการเติบโตของทุนนิยมที่ควรเป็นไปโดยเสรี ส่วน John Hicks เห็นว่า ลัทธิพาณิชยนิยม คือ ทุนนิยมที่ยังพัฒนาไม่เต็มที่ หลักของพาณิชยนิยม คือ ความเข้าใจในวงจรแห่งผลประโยชน์ที่จะมีมูลค่าเพิ่มอย่างต่อเนื่อง โดยมีกลุ่มการค้า และนวัตกรรม เป็นกลไกขับเคลื่อนไปสู่ทุนนิยม

คือ การพัฒนาเครื่องมือตรวจสอบประสบการณ์ เนื่องจากเห็นว่า ลำพังความจริงที่ได้จากประสาทสัมผัสยังไม่เพียงพอ กล่าวคือ ยังมีความเป็นอัตวิสัยที่เจือด้วยอารมณ์ความรู้สึกซึ่งทำให้ความจริงของคนคนหนึ่งแตกต่างจากอีกคนหนึ่งได้ นักปฏิบัติจำเป็นต้องแปลงความรู้จากประสบการณ์นั้นให้เป็นภววิสัย คือ ให้ได้ความรู้ที่เป็นกลางสำหรับทุกคน เครื่องมือที่ใช้ตรวจสอบ คือ ผลลัพธ์ในทางปฏิบัติ (Practical Consequence) กล่าวคือ ถ้าการกระทำใดให้ผลลัพธ์ที่นำไปปฏิบัติได้ ผลลัพธ์นั้นคือความจริง แต่ถ้าปฏิบัติไม่ได้หรือล้มเหลว ก็แสดงว่าผลลัพธ์นั้นเป็นเท็จ ปฏิบัตินิยมจึงเห็นว่า เหตุผลเป็นเรื่องที่เรียนรู้ได้จากการปฏิบัติซ้ำ ๆ กันหรือที่เรียกกันว่าเป็น การใช้เหตุผลแบบอุปนัย (Inductive Reasoning) การลงมือปฏิบัติด้วยตนเองแบบลองผิดลองถูกจะทำให้ได้ค้นพบความจริง ถึงกระนั้นความจริงที่ได้มาก็ไม่ใช่สิ่งที่ดำรงอยู่ในพื้นที่และเวลาอันแน่นอนตายตัว แต่จะมีลักษณะสัมพัทธ์ คือ เมื่อจุดหมายของการตรวจสอบเปลี่ยนไป พื้นที่และเวลาเปลี่ยน ก็ส่งผลให้ความจริงเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

ปฏิบัตินิยมถูกวิจารณ์มากในแง่ที่ส่งเสริมให้เล็งผลเลิศและละเลยคุณค่าทางใจ เนื่องจากเน้นการตัดสินความจริงเท็จจากผลลัพธ์ที่ตรวจสอบได้โดยไม่คำนึงถึงวิถีทาง (The End Justies the Means) นอกจากนั้น การมุ่งสัมฤทธิ์ผล ยังทำให้นักปฏิบัติมีวิธีคิดแบบเดียวกับพวกกลไกนิยม (Instrumentalism) ที่ให้ความสำคัญกับการคิดค้นกลไกหรือกลยุทธ์สู่ความสำเร็จ ไม่เว้นแม้แต่การใช้มนุษย์ด้วยกันเป็นเครื่องมือโดยปราศจากความยินยอม ลักษณะเช่นนี้ทำให้เกิดปัญหาการละเมิดหลักศีลธรรมได้ ข้อวิจารณ์นี้ได้รับการแก้ต่างโดย James ว่าจุดหมายของนักปฏิบัติ คือ การมุ่งมั่นสร้างผลงานให้เป็นที่ประจักษ์แก่ทุกคน ส่วนวิถีทางจะเป็นการทำงานของจิตสำนึกที่เลื่อนไหลไม่หยุดนิ่ง ไม่มีการคำนึงถึงอดีตและมุ่งหวังอนาคต เพราะทั้งสองอย่างจะหลอมรวมตัวอยู่ ณ กาลปัจจุบัน (James, 1890: 606) ถ้าได้รับการฝึกหัด การเรียนรู้ก็จะคมกริบขึ้น หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการทำงานเพื่องานนั่นเอง Quine ย้ำว่า จิตใจแบบวิทยาศาสตร์ คือ การทุ่มเทให้กับการค้นคว้าซึ่งจะเป็นไปเองโดยธรรมชาติ และเป็นการตรวจสอบความเชื่อของคนคนนั้นไปพร้อม ๆ กันด้วย การเรียนรู้ต่างหากคือจุดหมายที่แท้จริง หรืออีกนัยหนึ่งปฏิบัตินิยมถือว่า วิถีทางกับจุดหมายเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้ เพราะวิถีทางก็เป็นจุดหมายในตัวมันเองอยู่แล้ว ดังนั้น ยิ่งได้เรียนรู้มากขึ้น ความเชื่อของเขาก็จะได้รับการตรวจสอบมากขึ้นเท่านั้น (White, 2002: 140-187)

ผลการวิจัย

ปรัชญาการค้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีลักษณะเป็นปฏิบัตินิยม โดยพิจารณาจากองค์ประกอบ ดังนี้

1. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีสำนึกเรื่องเวลาและพื้นที่ในลักษณะแบบเดียวกับปรัชญาสำนักปฏิบัตินิยม กล่าวคือ ทรงใช้ประสาทสัมผัสตัดสินความมีอยู่ของเวลาและพื้นที่ เนื่องจากคนไทยก่อนหน้านั้นเชื่อในไตรภูมิพระร่วงที่ไม่เคยให้ความสำคัญแก่เวลามากไปกว่าการเวียนว่ายตายเกิด และไม่ให้ความสำคัญกับการระบุช่วงเวลาที่ชัดเจน เพราะไม่ได้ช่วยให้พ้นไปจากภพภูมิใด ๆ ได้ รวมทั้งไม่ให้คำอธิบายถึงการดำรงอยู่ของพื้นที่ทางกายภาพด้วย ในขณะที่สำนึกเรื่องเวลาของพระองค์เป็นเวลาที่จับต้องได้ และสามารถแบ่งเป็นระยะเวลาที่ห่างเท่า ๆ กันได้ สำนึกของเวลาแบบนี้ ได้นำไปสู่การระบุ

ตำแหน่งแห่งที่ของสยามประเทศว่า เป็นดินแดนของคนพูดภาษาไทย และดำรงอยู่ท่ามกลางชนเผ่าที่พูดภาษาต่าง ๆ นอกจากนั้น ยังเป็นประเทศที่แตกต่างจากประเทศอื่น ตรงที่มุ่งส่งเสริมพาณิชยกรรมอันเป็นทิศทางที่สยามประเทศปรารถนาที่จะดำเนินไปโดยมีพระองค์เป็นผู้นำ

2. ปรัชญาการค้าของพระองค์ได้รับการสั่งสมมาจากประสบการณ์ พิจารณาจากภูมิหลังที่พระองค์เคยทำการค้าสำเภาส่วนพระองค์ การกำกับงานกรมพระคลังและกรมท่าทำให้ได้คลุกคลีกับบรรดาพ่อค้าจีน และพ่อค้าแขก ทรงอาศัยคนเหล่านี้เป็นกำลังในการค้าแผ่งบรรณาการไปเมืองจีน ต่อมาทรงรู้จักกับทูตและพ่อค้าอังกฤษ ทำให้ทรงเรียนรู้วิธีทำการค้าแบบตะวันตก

3. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวผ่านการเรียนรู้แบบลองผิดลองถูกมาก่อนจึงสร้างปรัชญาการค้าเป็นของพระองค์เองได้ ดังเช่น พระองค์ทรงเคยประสบความล้มเหลวจากการดูแลการค้าสำเภาหลวงไปอินเดีย เป็นจำนวนถึง 250 ชั่ง พระองค์ไม่มีพระราชประสงค์ที่จะปิดบัง ดังที่ชาวต่างชาติ อาทิ จอห์น ครอว์ฟอร์ด และ ดี. อี. มัลล็อก (Malloch, 1852: 19) ได้นำมาบันทึกไว้ในรายงานของตน นอกจากนั้น พระองค์ยังทรงประเมินความสำเร็จของการทำงานจากผลลัพธ์ที่จับต้องได้ พิจารณาจากการที่พระองค์มุ่งสะสมเงินตราต่างประเทศไว้ในท้องพระคลังเป็นจำนวนมาก รวมทั้งประสบความสำเร็จในการคิดค้นกลไกต่าง ๆ อาทิ ระบบภาษีที่เริ่มพัฒนาขึ้นในระบบเศรษฐกิจผ่านเอกชน และระบบการค้าเสรีในเบื้องต้น โดยผ่านการทำสนธิสัญญาเบอร์นีย์ เป็นต้น นับว่าเป็นยุคสมัยแรกที่มีการนำภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ

4. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินพระราชหฤทัยโดยใช้เหตุผลแบบอุปนัย อาทิ ใช้ข้อมูลทางสถิติ ความรู้ทางคณิตศาสตร์ และผลการทดลอง ข้อมูลที่ได้มาทำให้ทรงเข้าพระราชหฤทัยความสัมพันธ์ระหว่างระบบการคลังกับกิจกรรมทางการค้า ความเข้าพระราชหฤทัยดังกล่าวมีส่วนทำให้ภาคเอกชนเข้มแข็งขึ้น อาทิ การอาศัยพ่อค้าสำรวจตลาดการค้าทั้งในและต่างประเทศได้ส่งผลให้เกิดระบบเจ้าภาษีนายอากร เป็นต้น ผลผลิตของการใช้เหตุผลแบบนี้ได้ทำให้เกิดความรู้ใหม่ ความคิดสร้างสรรค์และนวัตกรรมต่างๆ อาทิ การจ้างแรงงานอพยพ การผลิต และการส่งออกสินค้าตัวใหม่ ได้แก่ น้ำตาลทราย กาแฟ เรือกำปั่น เป็นต้น

อภิปรายผล

จุดหมายของปรัชญา คือ การอธิบายความดี ความจริง และความงามที่คนแต่ละคนยึดถือ การจะอธิบายลักษณะของสิ่งดังกล่าวได้จำต้องสืบค้นไปถึงวิธีการแสวงหาความรู้ที่คนคนนั้นใช้ อาทิ คนที่เชื่อว่ามีความดี ความงาม และความจริงที่แน่นอนตายตัว ไม่มีวันเปลี่ยนแปลง คนแบบนี้จะฝากความหวังไว้กับคนบางคนที่มีประสาทสัมผัสพิเศษ เช่น การดลใจของพระเจ้าหรือบุญญาธิการหรือการหยั่งรู้ที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด และให้คนเหล่านี้ชี้ผิดชี้ถูกให้ ในขณะที่คนบางคนไม่เชื่อว่ามีหลักการใดและคนใดที่สมบูรณ์แบบไม่มีที่ติ คนแบบนี้จะใช้ประสบการณ์เป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ ความดี ความจริง และความงามไม่ใช่สิ่งที่เลื่อนลอย หากแต่ต้องได้รับการพิสูจน์ด้วยประสาทสัมผัสแล้วเท่านั้นจึงได้รับการยอมรับว่าสิ่งนั้นมีอยู่จริง วิธีการแสวงหาความรู้แบบแรก เป็นแนวคิดหนึ่งทางปรัชญาที่เรียกว่า สำนักเหตุผลนิยม (Rationalism) ส่วนวิธีการแสวงหาความรู้แบบหลัง ปรัชญาเรียกว่า สำนัก

ประสบการณ์นิยม (Empiricism) ความจริงในทัศนะของประสบการณ์นิยมจึงมีลักษณะทางกายภาพ หรืออีกนัยหนึ่งบุคคลจะยอมรับว่าสิ่งใดเป็นจริง ก็ต่อเมื่อสิ่งนั้นดำรงอยู่ในพื้นที่และกาลเวลาหนึ่ง (Husserl, 1964: 29-40)

ปรัชญาการค้าเป็นการแสวงหาความรู้ของพ่อค้านักธุรกิจ คนที่ทำอาชีพเกี่ยวกับการค้าย่อมไม่ใช่นักบวชและไม่ใช่เจ้าแห่งหลักการ แต่เป็นนักปฏิบัติที่คลุกคลีกับผู้คนและทรัพย์สินอันเป็นสิ่งที่จับต้องได้ พ่อค้าย่อมมีทักษะในการหมุนเวียนสินค้าและเงินตรา และมีความชำนาญในการคิดคำนวณอันเป็นกิจกรรมที่ขาดไม่ได้ในเมืองท่า (ฟูโกต์, 2547: 32) โดยอาชีพแล้ว พ่อค้ามีแนวโน้มที่จะคิดแบบปฏิบัตินิยม (Pragmatism) ซึ่งเป็นทฤษฎีการเรียนรู้สาขาหนึ่งของประสบการณ์นิยม เนื่องจากมีลักษณะร่วมกันตรงที่ยอมรับในความจริงที่ได้มาจากประสาทสัมผัส ส่วนที่ปฏิบัตินิยมพัฒนาต่อยอดเพิ่มขึ้นมาคือการใช้ผลลัพธ์เป็นตัวตัดสินความรู้ที่ได้มา (James, 1890: 606)

ในการศึกษาความคิดของบุคคลในอดีต วิชาประวัติศาสตร์อาจถือว่า เมื่อสภาพแวดล้อม อาทิ ระบบสังคม เศรษฐกิจ กลุ่มผลประโยชน์ และวัฒนธรรมเปลี่ยน ก็จะส่งผลให้ปัจเจกซึ่งเป็นสมาชิกของสังคมต้องเปลี่ยนความคิดตามไปด้วย (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538: 22-23) แต่ปรัชญาสำนักปรากฏการณ์วิทยาถือว่า ปัจเจกเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด หากปราศจากความคิดริเริ่มของผู้นำการเปลี่ยนแปลงแล้ว สังคมก็เปลี่ยนแปลงตามไม่ได้ เพราะอัตวิสัยของปัจเจกเป็นที่มาของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในสังคม การสืบค้นไปถึงความมุ่งมั่นตั้งพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจากผลงานที่ปรากฏจึงน่าจะช่วยให้เข้าใจปรัชญาการค้าของพระองค์ได้ แนวคิดที่ว่าอัตวิสัยเป็นพื้นฐานของภววิสัยเช่นนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ John Hicks นักเศรษฐศาสตร์สำนักนีโอคลาสสิกที่ศึกษาวิวัฒนาการทางเศรษฐกิจจากลัทธิพาณิชยนิยมสู่ลัทธิทุนนิยมและเสนอไว้ว่าผู้ปกครองที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการค้าอย่างลึกซึ้งจะเป็นตัวแปรให้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเกิดได้เร็วขึ้น ดังเช่นที่เกิดขึ้นก่อนในเมืองท่าริมฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียนของทวีปยุโรป เพราะส่วนใหญ่แล้วผู้ปกครองมักจะดูถูกกิจกรรมเหล่านี้ (Hicks, 1960: 38-39)

เป็นเรื่องค่อนข้างยากสำหรับกษัตริย์ในทวีปเอเชียที่ให้ความใส่พระราชหฤทัยในกิจกรรมของพ่อค้า เพราะด้วยสถานภาพที่สูงส่ง กษัตริย์มักใช้บุญญาธิการเป็นเครื่องมือในการปกครองไพร่บ้านพลเมือง บารมีที่ได้มาแต่กำเนิดก็เพียงพอแล้วที่จะบัญชาการให้พ่อค้าทำงานรับใช้ พ่อค้าจึงเป็นเพียงแค่ส่วนประกอบชิ้นเล็ก ๆ ของราชสำนัก แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากจะทรงเป็นพ่อค้าเองแล้ว ยังทรงถือว่าอาชีพนี้เป็นกำลังสำคัญของแผ่นดิน ทรงเปลี่ยนจากการใช้บุญบารมีมาเป็นการสนับสนุนให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มการค้าและการคิดค้นนวัตกรรมต่าง ๆ เช่น ระบบเจ้าภาษีนายอากร การผลิตน้ำตาลที่มีคุณภาพดีที่สุดในโลก การต่อเรือกำปั่น และการค้าเสรี เป็นต้น นับเป็นการเริ่มให้ความสำคัญกับภาคเอกชนอันเป็นสัญญาณที่ดีของการก้าวเข้าสู่ขั้นตอนสุดท้ายของลัทธิพาณิชยนิยม ถึงกระนั้นก็ยัง พบว่า มีข้อจำกัดในการเข้าใกล้เศรษฐกิจแบบทุนนิยม เพราะพระองค์ยังไม่ให้ภาคเอกชนจัดองค์กรเพื่อรองรับการขยายตัวของระบบการเงิน กล่าวคือ ยังไม่มีการก่อตั้งธนาคารและการประกันภัย ข้อจำกัดนี้เป็นอุปสรรคที่ทำให้วงรอบของกิจกรรมทางเศรษฐกิจหมุนได้ช้ากว่าที่ควรจะเป็น (Hicks, 1960: 139)

นอกจากนั้น รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังนับว่าเป็นช่วงเวลาแห่งการท้าทายเพราะสภาวะทางเศรษฐกิจในภูมิภาคนี้กำลังถูกดึงเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของตลาดโลกที่มีจักรวรรดินิยมอังกฤษเป็นผู้นำ ส่งผลให้หลายประเทศในเอเชียประสบกับความยากลำบากทั้งรายได้ที่ลดลงกบฏภายในและตกเป็นเมืองขึ้น แต่พระองค์กลับทรงใช้ช่วงเวลานี้ทำให้ราชอาณาจักรมีความมั่นคงทั้งทางการเมือง การทหาร และการคลังได้เหนือกว่ารัฐอื่น ๆ ปรัชญาการค้าของพระองค์จึงน่าจะสอดคล้องกับแนวคิดการค้าเสรีของจักรวรรดินิยมอังกฤษอยู่แล้ว กล่าวคือ ถ้าพระองค์ไม่เข้าพระราชหฤทัยการลงทุนของภาคเอกชน ก็คงไม่มีพระราชดำริให้ยกเลิกการผูกขาดสินค้าหลายชนิดมาก่อนหน้าที่อังกฤษจะนำแนวคิดการค้าเสรีเข้ามาเผยแพร่ จากการศึกษาปรัชญาการค้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยใช้สนธิสัญญาเบอร์นีย์เป็นเกณฑ์ในการแบ่ง ได้แก่ ปรัชญาการค้าก่อนลงนามในสนธิสัญญาเบอร์นีย์ พ.ศ. 2357-2369 ปรัชญาการค้าภายใต้เงื่อนไขสนธิสัญญาเบอร์นีย์ พ.ศ. 2389-2394 และปรัชญาการค้าหลังยกเลิกสนธิสัญญาเบอร์นีย์ พ.ศ. 2389-2394 พบว่า พระองค์ดำเนินนโยบายโดยพิจารณาจากผลประโยชน์ที่จับต้องได้มาโดยตลอด พระองค์จึงมีลักษณะเป็นนักปฏิบัติมากกว่าเป็นนักอุดมคติ เช่น การติดตามข้อมูลของสินค้าส่งออกอยู่เสมอ ทำให้ทรงปรับปรุงการบริหารงานในกรมท่าเสียใหม่โดยการนำพ่อค้าต่างชาติมาเป็นเครือข่ายการค้าของราชสำนัก ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของอดิศร หมวกพิมาย (2531) ที่พบว่า การปรับปรุงการบริหารงานกรมท่าได้แสดงว่าหน่ออ่อนของทุนนิยมในเกิดขึ้นแล้ว นอกจากนั้นพระองค์ยังมีความคงเส้นคงวาในการนำผลลัพธ์มาเป็นเกณฑ์ในการดำเนินนโยบายกับอังกฤษแม้ในยามที่ถูกกดดันให้แก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นีย์ อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงในรัชสมัยนี้ก็ไม่ถึงกับทำให้โครงสร้างสังคมแบบศักดินาเปลี่ยนไปทั้งหมด ดังเช่นที่ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้กล่าวไว้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2545: 89-90)

แรงจูงใจที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้สร้างปรากฏการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ได้ คือ แนวคิดเรื่องจักรพรรดิราชและทรงนำแนวคิดดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสม ตามความเชื่อในคัมภีร์ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา จักรพรรดิราชหมายถึง มหาราชาผู้เหนือกว่าราชาทั้งปวง หากกษัตริย์องค์ใดมีแก้วครบทั้ง 7 ประการ ได้แก่ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว ขุนพลแก้ว ขุนคลังแก้ว นางแก้ว และ ดวงแก้ว ก็เป็นที่แน่ใจได้ว่า องค์จักรพรรดิราชผู้หมุนกงล้อแห่งธรรมได้กำเนิดขึ้นแล้ว โดยเฉพาะการมีช้างเผือก เพราะกษัตริย์ไทยทุกพระองค์ได้เชื่อถือกันมานานว่า ช้างเผือกเป็นสัญญาณแรกของการปรากฏขึ้นขององค์จักรพรรดิราช สำหรับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ทรงประสบกับความกดดันมากกว่ากษัตริย์พระองค์ก่อนหน้าเพราะนอกจากข้อครหาเรื่องการแย่งชิงราชสมบัติแล้ว พระองค์ก็ยังไม่มีช้างเผือกคู่บารมีอีกด้วย ประเด็นดังกล่าวน่าจะเป็นแรงจูงใจให้พระองค์หันมาสร้างผลงานด้านอื่นทดแทน อาทิ การส่งเสริมให้ราษฎรซื้อขายกันเป็นอาณาประโยชน์ การสร้างความมั่งคั่งทางการคลัง การช่วยให้พ่อค้าร่ำรวยขึ้น และการแผ่ขยายอาณาจักร แม้สงครามกับกัมพูชา เวียดนาม และรัฐเล็ก ๆ ในคาบสมุทรมลายูที่เกิดขึ้นตลอดรัชสมัย จะไม่ได้เป็นไปเพื่อหมุนกงล้อแห่งธรรมไปยังดินแดนต่าง ๆ อย่างอุดมคติเดิมก็ตาม เพราะโดยเนื้อแท้แล้ว สงครามดังกล่าวมีขึ้นเพื่อรักษาแหล่งวัตถุดิบที่ใช้ส่งออก รายได้ของรัฐจึงได้กลายมาเป็นปัจจัยชี้ขาดการก่อสงครามขยายดินแดน

นับเป็นครั้งแรกที่มีการนำผลลัพธ์ทางเศรษฐกิจมาเป็นเครื่องหมายของการเป็นจักรพรรดิราช ดังเช่นที่ทรงประเมินพระองค์เองในวันใกล้สวรรคตว่าทรงเป็นจักรพรรดิราชแล้ว "ขอบขัณฑเสมาอาณาจักรกว้างขวาง พระเกียรติก็ปรากฏไปทั่วนานาประเทศ" (พระบรมราชโองการว่าด้วยเรื่องทรงมอบราชสมบัติเมื่อใกล้สวรรคต, 2393: 34) แม้นิธิ เอียวศรีวงศ์จะพบว่า การทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านเช่นนั้นเป็นการปฏิเสธคติจักรพรรดิราชอย่างสิ้นเชิงเพราะ "นางนพมาศ" วรรณกรรมราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 3 ถือว่าสงครามเป็นตัวขัดขวางการพาณิชย์ระหว่างกัน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538: 436) แต่งานวิจัยนี้กลับพบว่า สงครามไม่ได้ทำให้พระองค์ละทิ้งความปรารถนาที่จะเป็นจักรพรรดิราช แต่เป็นการปรับคติจักรพรรดิราชแบบเก่าให้เข้ากับสภาพความเป็นจริง โดยประเมินจากผลประโยชน์ที่จับต้องได้ ไม่ใช่การเป็นเจ้าของช้างเผือกแบบดั้งเดิม และไม่ใช่การรักษาไมตรีกับประเทศเพื่อนบ้านอย่างตายตัว สำหรับพระองค์แล้ว จุดหมายเป็นตัวตัดสินวิธีการ เพราะไม่ว่าจะเลือกวิธีการก่อสงครามหรือมุ่งสร้างไมตรีก็ตาม หากวิธีการนั้นสร้างรายได้ให้แก่รัฐ ก็เป็นสิ่งที่พึงกระทำ นับเป็นการใช้หลักผลประโยชน์เป็นจุดหมาย โดยยังคงมีรากฐานแนวคิดเดิมเป็นแรงบันดาลใจ

เนื่องจากจักรพรรดิราชเป็นคำสอนของพุทธศาสนาสำหรับให้ผู้นำที่ยังข้องเกี่ยวกับโลกียสมบัติใช้แก้ว 7 ประการเพื่อสร้างความกินดีอยู่ดีและสอนธรรมะให้แก่ราษฎร ในเมื่อมีความดีเป็นฐานความคิด ดังนั้น ปรัชญาการค้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นปฏิบัตินิยมที่มีจุดหมายเพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวม

ข้อเสนอแนะในการนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. งานวิจัยชิ้นนี้ได้อธิบายปรากฏการณ์ความมั่งคั่งทางทรัพย์สินในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า เป็นผลจากปรัชญาการค้าของพระองค์ ปรัชญาดังกล่าวเป็นความคิดริเริ่มภายใต้บริบทของวัฒนธรรมไทยที่สามารถรู้เท่าทันปรัชญาการค้าของชาวตะวันตก นอกจากนั้น ยังสามารถต่อรองและปรับตัวไปสู่ความก้าวหน้าได้อย่างมั่นคง

2. ปรัชญาการค้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการค้าขายในยุคปัจจุบันได้ เนื่องจากพระองค์เป็นชาวเอเชีย และดังเป็นที่ทราบกันดีว่า ขณะนี้จีนและอินเดียได้กลับมาเป็นประเทศที่ประสบความสำเร็จทางการค้าอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่ชาติยุโรปได้เคยประสบความสำเร็จมาก่อน ปรัชญาการค้าของพระองค์ที่มีรากของความเป็นเอเชียขนานแท้ จึงสมควรนำมาประยุกต์ใช้ได้

3. ผลของงานวิจัย พบว่า คนไทยมีศักยภาพในการปรับตัวรับความเปลี่ยนแปลงได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้น ยังมีระบบจริยธรรมที่คำนึงถึงผลกระทบต่อส่วนรวม เพราะอาศัยอยู่ในดินแดนที่เป็นเส้นทางค้าขายมายาวนานทำให้มีการพบปะกับคนหลายชาติหลายภาษา คุณลักษณะดังกล่าวจึงสมควรได้รับการส่งเสริมและปลูกฝังในหมู่เยาวชน

ข้อเสนอแนะสำหรับงานวิจัยครั้งต่อไป

1. ระบบการเงินในสมัยรัชกาลที่ 3 และความสัมพันธ์กับระบบการเงินของประเทศต่าง ๆ เนื่องจากระบบการเงินเป็นเครื่องหมายของการพัฒนาไปสู่

ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม หากได้ทราบถึงความเกี่ยวข้องดังกล่าว ก็อาจจะช่วยให้ได้พบข้อจำกัดของการพัฒนาที่ผ่านมาได้

2. การศึกษาอัตลักษณ์ทางความคิดของคนไทยผ่านตำราคณิตศาสตร์ของไทย เนื่องจากคณิตศาสตร์เป็นความพยายามเข้าใจโลกกายภาพ ตำราคณิตศาสตร์ที่คิดค้นขึ้นมาโดยคนไทยจึงน่าจะสะท้อนการแสวงหาความรู้ของคนไทยในแต่ละยุคสมัยได้ โดยเฉพาะในยุคก่อนที่อิทธิพลของความรู้ทางคณิตศาสตร์แบบตะวันตกจะเข้ามา

3. การศึกษาอุปสรรคของการพัฒนาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ของคนไทย เนื่องจากการพัฒนาที่ผ่านมาได้ละเลยจิตสำนึกของผู้ใช้เทคโนโลยี รวมทั้งการกระตุ้นให้คนไทยสร้างนวัตกรรมขึ้นมาเอง

บรรณานุกรม

Bualek, Pannee. 2000. "Development of Capitalism in Thailand." **Silpakorn University Journal** 19-20, 1: 9-39. (in Thai).

พรรณี บัวเล็ก. 2543. "การพัฒนาทุนนิยมในประเทศไทย." **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร** 19-20, 1: 9-39.

Chiwachaisak, Waraporn. 2007. **The State's Economic Policy in the Reign of King Rama III.** Bangkok: Chulalongkorn University Press. (in Thai).

วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์. 2547. **นโยบายทางด้านเศรษฐกิจของรัฐในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Chulalongkorn, King of Siam. 1983. "Speeches on Administrative Reform." In **Comments of Princes and Civil Servants on Administrative Reform in Ratanakosin Era 103 and Speeches on Administrative Reform,** pp. 65-107. 5th ed. Bangkok: Chanwanich. (in Thai).

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. 2526. "พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน." ใน **เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 และพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน,** หน้า 65-107. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: จันวาณิชย์.

Eoseewong, Nidhi. 1995. **Pen and Sail: Education of History and Literature.** 2nd ed. Bangkok: Matichon Press. (in Thai).

นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2538. **ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรม.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: มติชน.

Foucault, Michel. 2005. **Body under Control: Originality of Power in Modern Life.** Translated by Tongkorn Phokdham. Bangkok: Kobphai Press. (in Thai).

ฟูโกต์, มิแชล. 2547. **ร่างกายใต้บงการ: ปฐมบทแห่งอำนาจในวิถีสมัยใหม่.** แปลโดย ทองกร โภคธรรม. กรุงเทพมหานคร: คบไฟ.

Hicks, John. 1960. **A Theory of Economic History.** Oxford: Charendon Press.

Husserl, Edmund. 1964. **The Phenomenology of Internal Time-Consciousness.** Translated by James S. Churchill. Bloomington: Indiana University Press.

James, William. 1890. **The Principle of Psychology.** Volume I. London: Macmillian.

Lewchaichan, Bandith. 2003. "The Role of King Rama III in Laying Time Groundwork for Siam's Economy, Society and Culture During the Transitional Period." Master's Thesis, Department of History, Graduate School, Chulalongkorn University. (in Thai).

บัณฑิต ลิ่วชัยชาญ. 2546. "บทบาทของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในการวางรากฐานทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมไทยในยุคเปลี่ยนผ่าน." วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Malloch, D.E. 1852. **Siam: Some General Remarks on its Productions.** Galcutta: Thomas at the Baptist Mission Press.

Muakpimai, Adisorn. 1988. "Department of Port Authority and the Thai Economic System: An Analysis of Structure and Changes since the Thonburi Period up to the Concord of Bowring Treaty 1767-1855." Master's Thesis, Department of History, Graduate School, Thammasat University. (in Thai).

อดิศร หมวกพิมาย. 2531. "กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย: วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริ่ง พ.ศ. 2310-2398." วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

Nartsupa, Chathip. 2003. **History of Thai Economy.** 2nd ed. Bangkok: Chulalongkorn University Press. (in Thai).

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2545. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Negishi, Takashi. 1989. **History of Economic Theory.** Amsterdam: North Holland.

Nualnirun, Jariya. 2006. "Model of Intentionality as Interpretation of a Content in Husserl's Early Lectures on Phenomenology of Time-Consciousness." **University of the Thai Chamber of Commerce Journal** 26, 3: 166-182. (in Thai).

จริยา นวลนิรันดร์. 2549. "ตัวแบบแห่ง Intentionality ในฐานะที่เป็นการตีความเนื้อหาในคำบรรยายระยะแรกของฮุสเซิลว่าด้วยปรากฏการณ์วิทยา." **วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย** 26, 3: 166-182.

Nualnirun, Jariya. 2011. "King Rama III, King Pranangklao: A Universal Emperor who without White Elephant." **Art & Culture Magazine** 32, 7: 103-109. (in Thai).

จริยา นวลนิรันดร์. 2554. "พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว: องค์จักรพรรดิราชผู้ปราศจากช้างเผือก." **ศิลปวัฒนธรรม** 32, 7: 103-109.

Puaksom, Davisakd. 1997. "The Readjustment of Knowledge, Truth, and Power of the

Elites in Siam, 1782-1868." Master's Thesis, Department of History, Graduate School, Chulalongkorn University. (in Thai).

ทวีศักดิ์ เผือกสม. 2540. "การปรับตัวทางความรู้ความจริง และอำนาจของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2325-2411." วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

"Royal Command on Yielding the Throne before Passing Away." 1850. In **Thai Long Book, Chulasakarag 1212 (2393 B.E.), No. 34.** Bangkok: National Library of Thailand. (in Thai).

"พระบรมราชโองการว่าด้วยเรื่องทรงมอบราชสมบัติเมื่อใกล้สวรรคต." 2393. ใน **หนังสือสมุดไทย จ.ศ. 1212 (พ.ศ. 2393) เลขที่ 34.** กรุงเทพมหานคร: หอสมุดแห่งชาติ.

Vella, Walter F. 1971. **Siam Under Rama III.** Translated by Nich Thongsophit. Bangkok: Social Sciences Association of Thailand. (in Thai).

เวลลา, วอลเตอร์ เอฟ. 2514. **แผ่นดินพระนั่งเกล้า.** แปลโดย นิจ ทองโสภิต. กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

White, Morton. 2002. **A Philosophy of Culture: The Scope of Holistic Pragmatism.** Princeton, NJ: Princeton University Press.

Wong, Lin Ken. 2003. **The Trade of Singapore 1819-1869.** Kuala Lumpur: Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society.

Assistant Professor Jariya Nualnirun received her Master of Arts in Comparative Religion from Mahidol University. She is currently working as a lecturer in Philosophy at the Department of General Education, School of Humanities, University of the Thai Chamber of Commerce. Her main interests are Logic, Ethics and Aesthetics.